

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Любомира ІЛІЙЧУК

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ГАЛИЧИНІ (1919–1939 рр.)

Загострення екологічної ситуації як у світі, так і в Україні, що є результатом порушення законів природи, висуває нові вимоги до суспільства і кожної особистості зокрема, її фізичних і духовних якостей. Навколишнє середовище, в якому відбуваються навчання, праця та відпочинок особистості, а також цілісна система взаємопов'язаних факторів виховного впливу суспільства, що існують у реальній дійсності є єдиною системою суспільного розвитку і виховання. Важливим компонентом даної системи виступає загальноосвітня школа. Так, згідно Концепції національного виховання, серед основних завдань сучасної школи є озброєння учнів знаннями закономірностей розвитку природи і суспільства; ознайомлення з проблемами, які набувають життєвого значення для долі цивілізації — збереження природи, охорона оточуючого середовища; формування екологічної культури, оволодіння знаннями про природу свого краю, залучення молоді до активної екологічної діяльності [6, 22].

У системі екологічної освіти і виховання, підготовки молодого покоління до раціонального природокористування, відповідального та бережливого ставлення до навколишнього середовища, природоохоронної діяльності учнів важливе місце належить початковій школі як початковій ланці збагачення особистості знаннями про природне і соціальне оточення, формування наукового, морального і естетичного ставлення до нього.

Значна частина сучасних психолого-педагогічних досліджень присвячена питанням методологічного трактування ряду теоретичних положень екологічної освіти школярів (А. Галєєва, А. Захлебний, І. Зверев, І. Суравегіна), виховання гуманного ставлення до природи (А. Волкова, П. Ігнатенко, Н. Лисенко, А. Плешаков, З. Плохій, Л. Салєєва, Г. Тарасенко, Т. Тарасова), стимулювання бережливого ставлення до навколишнього середовища (Б. Іоганзен, Н. Риков), оволодіння учнями навичками його охорони (І. Габєв, В. Грецова, А. Момотова, Л. Родова), активізації дослідницької та пізнавальної діяльності, творчого мислення дітей у процесі проведення практичних і дослідницьких робіт на заняттях і в природі (Н. Буринська, В. Онишук, Л. Романова, Д. Сергієнко), взаємозв'язку пізнавальної і практичної діяльності з проблемами охорони природи (М. Вересов, М. Дуденко, І. Лебедь, М. Стельмахович, Є. Сявак), підготовки школярів до природоохоронної діяльності (П. Іванов, М. Матрусов). Як бачимо, проблема екологічної освіти і виховання, зокрема проблема охорони природи знайшла висвітлення у значній частині психолого-педагогічних досліджень. Однак у них недостатньо розкрито питання залучення до природоохоронної діяльності молодших школярів у позакласній роботі. Тому *метою статті* є висвітлення проблеми організації позакласної природоохоронної роботи у Галичині міжвоєнної доби, її вплив на природоохоронне виховання дітей, розширення їх знань про природу, формування потреби в участі у природоохоронній діяльності, формування екологічної культури молодших школярів.

Як відомо, зі вступом дітей до школи їх провідною діяльністю стає навчання, яке спрямоване на оволодіння учнями цілеспрямованими знаннями та практичними уміннями і навичками, всесторонній розвиток особистості, формування їх інтелектуальних, емоційних і дієво-вольових якостей, що є важливою передумовою для виховання у молодших школярів любові до рідної природи, бережливого і відповідального ставлення до навколишнього середовища, становлення та формування екологічної культури. Разом з тим позакласна природоохоронна робота значно розширює можливості навчально-виховного впливу на

молодших школярів у становленні і розвитку їх поглядів на необхідність охорони природи та участі в цьому процесі. Даний напрям виховної роботи дозволяє розширити і поглибити знання учнів про навколишнє середовище, закріпити отримані на уроках уміння і навички його збереження, формувати в учнів молодшого шкільного віку самостійність, включати їх у практичну суспільно-корисну діяльність з охорони природи.

Про це наголошували і галицькі педагоги та вчителі-практики міжвоєнної доби, які на природу звертали велику увагу і бачили у ній, “у тих вражіннях, які мають від неї діти, великий фактор і виховання й навчання” [14, 189]. Тому великого значення у школах Галичини міжвоєнної доби відводилось поглибленню знань молодших школярів про природу та її охорону на уроках, під час проведення “прогульок”, влаштування “шкільних музейчиків”, упорядкування шкільних часописів та шкільних альбомів, закладання і ведення “природничих збірок”, читання “доповнюючої лектури” з обсягу природи та дитячих часописів, посиленої праці на пришкільній ділянці. При організації даної роботи вчитель звертав увагу і на розвиток морально-етичних почуттів дітей до навколишнього природного середовища, оскільки “ніщо так не розяснює ума людини й не ублагороднює її серця, як пізнання природи й єднання з нею” [3, 281], виховував у них відповідальне і бережливе ставлення до природи, формував ціннісні орієнтації, налаштовував на виникнення потреби у природоохоронній діяльності.

Галицькі педагоги і вчителі-практики наголошували на необхідності проведення уроків природознавства на природі, де діти мали змогу спостерігати за явищами природи, отримувати нові знання про навколишнє середовище та про взаємозв'язок людини і природи, оволодівати практичними вміннями і навичками з охорони природи. Як вказував учитель школи ім. М.Шашкевича у Львові Денис Петрів, “кожне з'явище природи треба пізнавати зо світа рослин чи звірів, треба знати його зо зовнішнього вигляду — пізнати його складові частини, а також зрозуміти його відношення до життя людини. ...Всі ті з'явища природи треба дітям показати та їх з дітьми обговорити й вияснити. ...Безпосередна зустріч та обсервація з'явищ середовища — це основа і на ній опирається навчання” [11, 40]. Крім того, як зазначала видатний педагог Софія Русова, на таких уроках “треба звертати увагу на прекрасні зявища природи, хмари, ранок, веселку колірив у різних краєвидах, треба зміцнити вражіння природи мистецькими віршами, описами” [14, 189], що сприяло вихованню у молодших школярів любові до природи, бережливого і відповідального ставлення до неї, прагненню охороняти навколишнє середовище, здійснювати природоохоронну діяльність.

У системі навчально-виховного процесу Галичини міжвоєнного періоду одне з важливих місць посідали “прогульки” (екскурсії — Л.І.), на яких, як зазначав видатний теоретик і практик педагогіки, активний громадський діяч Іван Юцишин, “зустрічається молодь безпосередньо з природою, її з явищами, людським довкіллям, суспільними уладженнями, процесами людської праці і громадським життям. Оглядаючи все, слухаючи та майже доторкаючись до всього власними руками, пізнає дитина природне та людське довкілля з безпосереднього досвіду” [16, 71].

Організація та проведення “прогульок” у народних школах Галичини були передбачені шкільним планом виховання, який складався школою на три роки та планом навчання — складався на рік. Кожна школа обговорювала та опрацьовувала план “прогульок” для кожного класу. Кількість природничих “прогульок” на протязі року залежала від розташування школи, від “околиці” та умов шкільної праці. Однак, не зважаючи на це, кожна школа повинна була провести щонайменше 7 природничих “прогульок” на навчальний рік: 2 — восени, 2 — зимою, 2 — весною, а літом — 1.

Проведення “прогульок” передбачалось починаючи з першого року навчання школярів. Так, галицька вчителька, громадський діяч Іванна Петрів вказувала, що “вже на першому й другому році навчання влаштовуємо прогульки хоча би тільки тому, щоби навчити дитину дивитися на світ, завважувати з'явища природи, любити й цінити її твори” [12, 47].

Кожна шкільна природнича “прогулька” повинна була мати чітко окреслену навчальну мету та виховне значення. Так, М.Кривий у статті “Організація природничих прогульок у народній школі” відповідно до навчальної мети “прогульок” поділяв їх на: “прогульки, що мають на меті обсервацію краєвиду в поодиноких порах року; прогульки, на яких діти пізнають типові звірята і розтини в даній околиці; прогульки, на яких збирається матеріал, потрібний для праці і вправ у клясі” [7, 235]. Під час їх проведення учитель обов'язково наголошував на

необхідності охорони природи, її вплив на життя людини. Стосовно виховного значення “прогульок” природничого характеру, то вони відігравали важливу роль у формуванні екологічної культури молодших школярів Галичини міжвоєнної доби. Адже спостереження за явищами природи, споглядання краси навколишнього середовища пробуджувало “у серці дитини зацікавлення тим, про що повчає книжка” [7, 235], любов до рідної природи, бажання її охорони, праці у природі задля збереження та покращення стану довкілля.

Поряд з екскурсіями важливими видами оволодіння молодшими школярами знаннями про природу та її охорону, виховання бережливого та відповідального ставлення до неї, стимулювання природоохоронної діяльності учнів у позакласній роботі були такі, як влаштування “шкільних музейчиків”, упорядкування шкільних часописів та шкільних альбомів, закладання і ведення “природничих збірок”.

Ефективний вплив на залучення молодших школярів Галичини до природоохоронної діяльності була їх участь у влаштуванні “шкільних музейчиків”, які мали “велику вартість”. Про це наголошував Є. Пеленський у статті “Шкільний музей”, вказуючи, що “дітям замало показати час від часу збірки. Згідно з принципами творчої школи, треба дітей заставити за музейну роботу. Збирання відповідного матеріалу... можуть зробити в великій мірі діти. Якщо при тім учитель кине одне чи друге пояснення, та й загалом провадить доцільно роботою, буде це рівночасно найкращим способом навчання” [10, 52]. До “шкільних музейчиків” входили збірки, що безпосередньо були пов’язані з шкільним навчанням учнів. Сюди входили збірки мінералів та ґрунтів, “зільник”, фотографії й картини краєвидів місцевості, “світлини” або малюнки дерев, лісових та садових рослин, а також тварин. Влаштування “шкільних музейчиків” дітьми обов’язково відбувалося під керівництвом учителя, який налаштовував їх на те, який саме природничий матеріал потрібно підбирати до музею, як його зберігати, яку роль він відіграє у шкільному навчанні. Так, учитель спрямовував школярів на обережне збирання “цікавіших” рослин даної місцевості, таких, яких не було у “шкільному музейчику”, вчив засушувати і зберігати їх, сприяв оволодінню учнями знаннями про будову рослин, розумінню їх цінності. Цікавим є те, що вчитель наголошував на збиранні дітьми частин рослин, пошкоджених іншими рослинами, недугами, тваринами або людиною. При цьому звертав їх увагу на необхідність збереження навколишнього середовища, практичної діяльності з його охорони.

Крім даного виду роботи молодші школярі з задоволенням упорядковували шкільні часописи, які були “одним з найновіших методичних засобів у шкільному вихованні й навчанні, що тішитися великою популярністю серед самої молоді, та звертає на себе бачну увагу найвидатніших педагогів” [17, 2]. У школах Галичини досліджуваного періоду шкільні часописи поділялися на: журнали для молоді, редаговані і видані спеціалістами-педагогами; шкільні стінні часописи, складені спільно дітьми і вчителями; дитячі шкільні часописи, редаговані самими дітьми однієї школи. Шкільні часописи стосувалися різних галузей знання, наприклад, рідної мови й літератури, історії, а також природи і упорядковувалися з різних вирізок щоденників, тижневиків і місячників, а також з літературних журналів, ілюстрованих видань. Виконуючи дану роботу, учні отримували нові знання про живу природу, “про рухливі сили природи”, як землетруси, вибухи вулканів, повені, про суспільне життя в “незбагнених” людських вчинках, про природу в її “живлових проявах”. Під керівництвом вчителя, на основі отриманих знань про взаємозв’язок людини і природи, учні молодшого шкільного віку усвідомлювали важливість природи для життя суспільства, обов’язковість та необхідність її збереження та охорони, здійснення природоохоронної діяльності.

У школах Галичини міжвоєнної доби молодші школярі допомагали вчителю і у створенні шкільних альбомів, збираючи листівки, різні малюнки та картинки природничого спрямування. Учитель у свою чергу вмщував потрібні з них у великому класному альбомі. Такі листівки зацікавлювали учнів більше, ніж ілюстрації в книжках, бо вони були “гарні, барвні й естетично виконані” [8, 15]. Вчитель також заохочував дітей до закладання власних альбомів. Виконання даного виду позакласної роботи сприяло розвитку творчої уяви дітей, вихованню естетичного ставлення до природи, а “наука, таким родом ведена, оживляє виклад” [8, 15], сприяла виникненню інтересу школярів до вивчення природи, закономірностей її розвитку та існування, взаємодії людини і навколишнього середовища.

Цікавим є також досвід закладання і ведення учнями молодшого шкільного віку “природничих збірок”, які мали навчальне навантаження та виховне значення і за вимогами керівництва шкіл Галичини міжвоєнного періоду повинні були знаходитись у кожному класі та відповідати рівню розвитку, знань і досвіду дітей. “Природничу збірку” складали і постійно доповнювали самі діти під керівництвом вчителя. Вона містилася у шкільній шафі і поділялася на 3 розділи: жива природа, мертва природа, прилади для навчання і пізнання природи. До збірки з області живої природи могли входити “повні примірники”, в яких були розвинуті всі частини рослини — корінь, біло, листя, цвіт і овоч; типове листя чи насіння залежно від способу запилення, розсівання, різного роду коріння, цвіт, плоди і т.д. Дану збірку становили і “зоологічні об’єкти”, а саме: різні комахи, пера птахів, різного роду “пазурі тварин і птиць” і т.п., які діти зустрічали в природі і залюбки приносили до школи. Закладаючи такі збірки, молодші школярі училися “пізнавати, розуміти, описувати й відкривати природу очима дослідника” [9, 153]. Збірку мертвої природи складали “мінералогічні об’єкти”, серед яких були всі можливі роди землі та мінерали, які збирали діти у своїй місцевості. Для навчання молодших школярів природи потрібне було приладдя, яке складалося з найпростіших предметів, виконаних самими дітьми: течки, коробочки, покази на корках і на папері. У статті “Закладання й ведення природничих збірок у школах” позитивно оцінив участь школярів у такому виді роботи Михайло Макух: “безперечно, що збірка не заступить живої природи; але вона все ж таки доповнить, утривалить добуте знання серед природи” [9, 151].

Крім зазначених видів позакласної роботи важливого значення для навчання молодших школярів “науки про природу” та формування у них потреби в участі у природоохоронній діяльності галицькі педагоги надавали позакласному читанню учнів. У даному напрямі важлива роль відводилась використанню у навчально-виховному процесі дитячої книжечки, яка сприяла не тільки оволодінню молодшими школярами новими знаннями, але й мала чималий вплив на виховання дітей. Так, Михайло Таранько вказував, що “новітня педагогіка признає маленькій дитячій книжечці велике завдання, більше, чим сухому й одноманітному шкільному підручникові, бо ся маленька, на перший погляд, книжечка — се не лиш справа самого читання; се головна підойма в навчанні, се основа доброго виховання молодого покоління” [15, 19]. Поряд з цим важливою проблемою досліджуваного періоду було забезпечення шкільних бібліотек дитячими книжками природничого спрямування. Так, на 1935р. Міністерство Освіти і Віросповідань для вжитку у початкових школах затвердило тільки 30 таких книжок, які містили “описи і оповідання з життя природи” [2, 219]. Серед них: “Пригоди горобчика” Осипа Маковея, “Дикі звірі” Антона Лотоцького, “Пригоди лінового котика” Микити Магира, “Любі звірятка” Юрія Шкрумеляка, “Мурашка, лебідь і пчола” Павла Лисецького, “Вовчєна” Олександра Олєся та ін.

У зв’язку з незначною кількістю книг природничого спрямування у шкільних бібліотеках галицькі вчителі важливу роль у навчанні та вихованні молодших школярів надавали дитячому часопису. Адже перш за все, читаючи його, дитина отримувала новий та різноманітний матеріал, що допомагало “не тільки розбуджувати й виховувати замилювання дитини до лектури, але й звертати її увагу на всі актуальні явища ближчого й дальшого оточення дитини...” [13, 52]. Художні твори природничого характеру були надруковані на сторінках дитячих часописів Галичини міжвоєнного періоду (“Світ дитини”, “Наш приятель”, “Дзвіночок”), наприклад, “Старець і діти”, “Хлопчина і воробець”, “Що я люблю?”, “Струмок і діти”, “Як пташенята обідають”, “Калина”, “Недобрий Івась”, “Мій садочок”, “Під снігом”, “Голодні птички”, “З весняним вітром”, “Жайворонок”, “Ранішні пташки” та ін. Вони були спрямовані на оволодіння учнями молодшого шкільного віку знаннями про рідну природу, виховання гуманного ставлення до неї, стимулювання їх до природоохоронної діяльності.

Навчальні програми Галичини міжвоєнної доби передбачали проведення “практичних праць” з молодшими школярами як в урочний, так і в позаурочний час. Вони зводились не тільки до ручних робіт, але й, як зазначав Теодор Когут, передбачали “практичні праці в обсягу культури щоденного життя, годівлі домашніх животин і городових ростин” [5, 55]. При їх організації потрібно було практичну роботу тісно пов’язувати з життям довкілля, з навчанням та розвагами дітей. Згідно з програмою науки практичних праць у Галичині “у зв’язку з наукою живої природи, повинні діти втримувати лад у шкільному городі, ...гуртом плекати овочеві й

інші пожиточні дерева, дбати про їх охорону, нищити шкідників, виховувати кущі. ...Великий виховний вплив на дітей має годівля пташат у зимі” [5, 80–81].

Кожний вчитель для свого класу повинен був складати план практичних праць. Звернемось до “Плян виховної праці в школі”, який був надрукований у журналі “Методика і шкільна практика” (додаток до “Учительського слова”) (1935р.), в якому знаходимо: “Квітень: місяць садження дерев у садах і при дорогах, квітів коло хати. Місяць охорони пташиних гнізд. Травень: місяць, присвячений перевірненню любови до батьків. ...Місяць збирання шкідливих хрущів та гусениць. Другий місяць охорони пташиних гнізд” [1, 128–129]. Як бачимо, вчителі великої уваги надавали не тільки оволодінню молодшими школярами знаннями про охорону природи, але й сприяли застосуванню їхніх знань, практичних умінь і навичок під час проведення посильної праці у природі. Адже “праця дає учневі можливість у конкретних образах, формах виявляти свій світ думок, уявлень, спостережень, фантазій. ...Виховуючого значіння вона набірає з того моменту, коли і в індивідуальному й у колективному виконанні вона виявляє якесь інтелектуальне зусилля, якусь творчу думку; набірає вона значіння і тим, що найкраще розвиває та зміцнює волю дитини” [14, 134].

Як бачимо, педагогічними умовами організації та проведення практичної діяльності молодших школярів Галичини міжвоєнного періоду у природі в позакласний час були: врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, спрямування на розширення природоохоронних знань учнів, виховання гуманного ставлення до об’єктів природи, сприяння усвідомленню ними необхідності охорони природи, розвитку інтересу учнів до природоохоронної діяльності, формуванню у них екологічної культури.

Висновки. Таким чином, у школах Галичини міжвоєнного періоду організації та безпосередній участі молодших школярів у позакласній природоохоронній діяльності сприяли проведення уроків на лоні природи, організація “прогульок”, влаштування “шкільних музейчиків”, упорядкування шкільних часописів та шкільних альбомів, закладання і ведення “природничих збірок”, читання “доповнюючої лектури” з обсягу природи та дитячих часописів, посильна праця учнів на пришкільній ділянці. Проблема позакласної природоохоронної роботи молодших школярів є актуальною і в сучасній школі, адже вона містить додаткові у відношенні до процесу навчання можливості виховного природоохоронного впливу на дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Б.З. Плян виховної праці в школі // Методика і шкільна практика: Додаток до “Учительського слова”. — 1935. — С. 119–120; С. 128–131.
2. Вільшанецький З. Роля дитячої книжки в вихованні // Шлях виховання й навчання. — 1935. — Кн. 4. — С. 218–230.
3. Жуковецька В. Дитина й природа // Рідна школа. — 1932. — Ч. 19 і 20. — С.281.
4. Захлебный А.Н., Суравегина И.Т. Экологическое образование школьников во внеклассной работе: Пособие для учителя. — М.: Просвещение, 1984. — 159 с.
5. Когут Т. Практичні праці в світлі нових програмів // Методика і шкільна практика: Додаток до “Учительського слова”. — 1934. — С. 55–59; С. 78–82.
6. Концепція національного виховання // Рідна школа. — 1995. — №6. — С.18–25.
7. Кривий М. Організація природничих прогульок у народній школі // Шлях виховання й навчання. — 1931. — Ч. 5. — С. 234–238.
8. Куцій М. Шкільний альбом // Шлях виховання й навчання. — 1928. — Ч. 7–9. — С. 15–16.
9. Макух М. Закладання й ведення природничих збірок у школах // Шлях виховання й навчання. — 1932. — Кн. 3. — С. 151–153.
10. Пеленський Є.Ю. Шкільний музей // Шлях виховання й навчання. — 1935. — Кн. 1. — С. 42–54.
11. Петрів Д. Загальні завваги до навчання в III-ій класі на підставі нових програм у 1934–35 шкільному році // Методика і шкільна практика: Додаток до “Учительського слова”. — 1934. — С. 37–40.
12. Петрів І. Прогульки в народній школі // Шлях виховання й навчання. — 1933. — Кн. 1. — С. 46–52.
13. Приймак М. Українська дівоча преса // Шлях виховання й навчання. — 1932. — Кн. 1. — С. 52–62.
14. Русова С.Ф. Сучасні течії в новій педагогіці // Шлях виховання й навчання. — 1932. — Кн. 3. — С. 129–139; Кн. 4. — С. 185–202.
15. Таранько М. Шкільні бібліотеки // Методика і шкільна практика: Додаток до “Шляху виховання й навчання”. — 1932. — Кн. 1. — С. 19–27.
16. Юцишин І. Виховне й наукове значення прогульок // Методика і шкільна практика: Додаток до “Учительського слова”. — 1938. — С. 71–75.
17. Юцишин І. Про шкільний часопис // Шлях виховання й навчання. — 1928. — Ч. 6. — С. 1–7.